

משנתו הליברלית של
בנימין זאב הרצל

בנימין זאב הרצל (1860-1904)

בנימין זאב הרצל הוא חוזה מדינת היהודים, אבי הציונות המדינית ומייסדה של ההסתדרות הציונית העולמית. הוא נולד ב־1860 בבודפשט שבהונגריה. ב־1878 עבר עם משפחתו לווינה, ושם סיים את לימודי המשפטים. לאחר שנה אחת במקצוע ויתר על העיסוק בעריכת דין והתמסר לספרות ולמחזאות.

בשנת 1891 החל הרצל לשמש כתב בפריז של העיתון הווינאי *Neue Freie Presse*. פרשת דרייפוס בשנים 1894-1895, שהייתה מסימני התגברות האנטישמיות בצרפת, הביאה אותו למסקנה שלבעיית היהודים אין פתרון אלא בהקמת ישות ריבונית יהודית באמצעים מדיניים.

ב־1895 הוא פתח בניסיונותיו לשכנע יהודים עשירים, בהם הברון הירש והברון רוטשילד, לתמוך בתנועה הציונית. ב־1898, במסגרת ניסיונותיו אלו, פגש בירושלים את קיסר גרמניה. מאמציו לא נשאו פרי, והוא החליט להציג את תכניתו לציבור הרחב. לשם כך הוא פרסם את ספרו "מדינת היהודים" וְשָטח בו את תמצית משנתו הציונית־מדינית. בין השאר הוא הציע פתרון מעשי לבעיית היהודים על רקע אי־יכולתה (או רצונה) של אירופה לפותרה.

באוגוסט 1897 כינס הרצל בבאזל את הקונגרס הציוני הראשון - האספה הלאומית של העם היהודי. הקונגרס אישר את "תכנית באזל", שקבעה כי תכלית הציונות היא "להקים בית לאומי עבור העם היהודי בארץ־ישראל, שיהיה מובטח על בסיס משפט העמים". למן הקונגרס הראשון חתר הרצל להקמת מולדת לעם היהודי - בארץ ישראל ובהסכמת המעצמות. הוא גם פעל לחיזוקה של ההסתדרות הציונית (שהוקמה בקונגרס הציוני הראשון) כדי שתהיה גורם משמעותי במשא ומתן המדיני וכדי שבהמשך תוכל לעמוד בראש מפעל ההתיישבות.

החל ב־1902 פעל הרצל מול האימפריה הבריטית על מנת למצוא חבל ארץ ליישוב היהודים. הוא בא בדברים עם ממשלת בריטניה בעניין השגת זיכיון להתיישבות יהודית בקפריסין, בחצי האי סיני ובאזור הסמוך לוואדי אל־עריש - חבלי ארץ שהיו נתונים בחסותה של בריטניה וקרובים לארץ ישראל. ואולם מאמציו להניע את בריטניה להסכים ליישב יהודים במקומות אלו לא צלחו. באוגוסט 1903, בקונגרס הציוני השישי, הוא הציג את "הצעת אוגנדה" שלפיה ממשלת בריטניה תיתן את הסכמתה העקרונית להקמת מושבה יהודית אוטונומית באפריקה המזרחית תחת שלטונו של מושל יהודי ובהנהלתה העליונה של בריטניה. לנוכח התסיסה וההתנגדות הנמרצת שעוררה התכנית בקונגרס הֶבְהִיר הרצל כי מדובר בתכנית זמנית וכי הוא לא חדל אף לרגע אחד ממאמציו להשיג הסכמה ליישוב היהודים בארץ ישראל, שהיה, ויהיה לעולם, מטרת הציונות. הקונגרס הציוני השישי היה הקונגרס האחרון שהרצל השתתף בו.

פעילותו של הרצל הציפה אל פני השטח את הבעיה היהודית. מעצמות העולם לא יכלו להתעלם ממנה יותר. בעקבותיה גדלה התנועה הציונית והייתה לתנועה מדינית מאורגנת. הרצל הוא שהפך את התנועה הציונית לתנועה עולמית, אבל ההסתדרות הציונית היא שהקנתה לה את המעמד של ארגון מדיני המייצג את העם היהודי. הרצל קשר קשרים עם מדינאים באנגליה, בטורקיה, ברוסיה,

בגרמניה, בצרפת ובאיטליה, ואף עם האפיפיור פיוס העשירי. מכאן הוליכה הדרך להצהרת בלפור בשנת 1917 (כבר לאחר מותו של הרצל), ולאחר מכן לייסודה של מדינת ישראל.

דמוקרטיה - נכס פוליטי?

האם מחויבות עמוקה לדמוקרטיה ולליברליזם מנוגדת להשקפת עולם לאומית? האם תפיסה לאומית מחייבת בהכרח כרסום במחויבות לחירויות האזרח, לשוויון למיעוטים ולעקרונות של דמוקרטיה ליברלית?

בשנים האחרונות עולה בישראל שוב ושוב הטענה שהשקפת עולם לאומית אינה יכולה לדור בכפיפה אחת עם השקפת עולם דמוקרטית ליברלית. דהיינו, הדמוקרטיה במובנה המהותי - זו הדוגלת בזכויות אדם, בשוויון ובליברליזם - היא נכס פוליטי של צד אחד במחנה הפוליטי ואינה יכולה לעמוד בהלימה עם גישה לאומית. הציפייה היא שלא ייתכן שאדם שמחזיק בהשקפה לאומית יהיה מחויב לזכויות אדם, לשוויון ולליברליזם.

והנה, כתביו של חוזה המדינה, בנימין זאב הרצל, אשר אין חולק על כך שהשקפתו הייתה לאומית, מלמדים על מחויבותו העמוקה לערכי החירות, השוויון וההגנה על זכויות המיעוט. לאומיות וליברליזם עולים אפוא בקנה אחד. והקנה אינו קוטל קנים; מדובר באבי הציונות המדינית ובחווה מדינת היהודים.

הדברים מפי אומרים המובאים כאן ממחישים כי השקפת עולם דמוקרטית ליברלית היא תפיסה ציונית, אמפלטית. השקפת עולם זו היא אחד מעמודי התווך בחזונו של הרצל, ולאורה הוקמה מדינת ישראל.

משנתו הדמוקרטית של בנימין זאב הרצל

בכתביו של בנימין זאב הרצל, חוזה מדינת היהודים, הציונות שזורה בערכי מוסר אוניברסליים ובעקרונות של ליברליזם, שוויון וזכויות אדם. בעיני הרצל, מדינה יהודית ודמוקרטית לא הייתה אגדה.

ציונות - על־מפלגתית. א־פוליטית. מאחדת.

הרצל קרא בחזונו לאחדות העם והוקיע כל גילוי של רכיב גזעי בהקשר הלאומי. הציונות אינה מפלגה. יכולים לבוא אליה מכל המפלגות, כשם שהיא מקפת את כל הצדדים של חיי העם. הציונות היא העם היהודי בדרך.

וכתבי הרצל, כרך 7 - בפני עם ועולם, א: נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899 (מגרמנית: י"ה יבין, חיים איזאק ושמשון מלצר, ירושלים: הספריה הציונית, תשכ"א), "רבני המחאה", 16.7.1897, עמ' 100

כבר הצליחה הציונות להגשים דבר מופלא, שנחשב לפני־כן כבלתי־אפשרי: הקשר ההדוק בין היסודות המודרניים ביותר של היהדות עם השמרניים ביותר. הואיל והרבר הזה אירע, בלא שיצטרך אחד משני הצדדים לעשות

הציונות כגורם
מאחד בתחיית
העם היהודי

ויתורים שלא לכבודו ולהקריב קרבנות נפשיים, הרי זו ראייה נוספת לכך, אם היתה דרושה עוד ראייה, לעובדה שהיהודים הם עם. ליכוד כזה לא ייתכן אלא על הרקע של אומה.

[כתבי הרצל, כרך 7 - בפני עם ועולם, א: נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899, "נאום הפתיחה בקונגרס הציוני הראשון", 29.8.1897, עמ' 113]

[זאנגוויל] מתעקש על ההיבט של הגזע, שאותו לא אוכל לקבל, ודי אם אביט על עצמי ועליו. אני אומר רק זאת: אנו ישות היסטורית, אומה של מרכיבים אנתרופולוגיים שונים. די בזה גם כשביל מדינת היהודים. אף אומה אין בה אחידות של גזע.

[עניין היהודים - ספרי יומן (בעריכת מיכאל הימן, יוסף ונקרט ויורם מיוק, מגרמנית: י"ה ייבין, חיים איזאק ושמשון מלצר, ירושלים: מוסד ביאליק, 1999), כרך א, 18.11.1895, עמ' 258]

יפים לעניין זה דבריו של שלמה אבינרי בהקדמתו ליומניו של הרצל: "דחייה מוחלטת זו של הרכיב הגזעי בהקשר הלאומי והעדפת הרכיב התרבותי-ההיסטורי, שבהקשר היהודי יש לו זיקה לדת, הן משמעותיות בייחוד על רקע תורות הגזע הנפוצות בדורו של הרצל ובסביבתו" [עניין היהודים - ספרי יומן, כרך א, עמ' 33].

הציונות - לאומיות הומניסטית ולא שוביניסטית

כך הגיב הרצל מעל דפי ביטאון התנועה הציונית *Die Welt* לחשש של הכומר פרידריך נאומאן, מראשי המפלגה הסוציאל-לאומית בגרמניה, שהציונות תחרוף את הניגודים בין יהודים ובין לא-יהודים ותגרום להגברת האנטישמיות:

ניגוד בין העמים השונים ובין היהודים עשוי להתהוות בשל הציונות רק במקרה זה, שהציונים יסגלו לעצמם הרגלים שובניסטיים פרועים. ידידי ואני השתמשנו בכל שעת-כושר, כדי להזהיר מפני משוגה כזאת. וכן אני מאמין, כי שום דבר בתנועתנו אינו נותן מקום להנחה, כי חפצים אנו, כביכול, להתנשא התנשאות נואלת או להיבדל היבדלות של איבה מכלל שאר האנושות התרבותית. להיפך, הרגשנו תמיד הרגשה ברורה, כי אנו מתארים לעצמנו את קיומו של עצמנו לעתיד כקיום המיוסד על אחדות כל העמים וכי נרצה לפעול למען אחדות זו. נמצא שאין האידיאל הציוני שולל את הרעיונות ה"הומאניים", של אהבת האנושות הכללית; הוא כולל אותם. אלא שאין אנו רוצים להיות קוסמופוליטים חסרי-מין, אלא להודות בלאומיותנו, כי בשעה שאנו מטפחים את העקרונות הנעלים ביותר של ההומאניות. כי אהבת-אמת זו תזיק לנו בעיני אנשים אוהבי-צדק, קשה להאמין. ואילו האנשים שאינם אוהבים את הצדק, לעולם לא נפיק רצון מהם. הללו ממילא מאשימים אותנו מאז ומתמיד בכל מעשי-תועבה. אך יהיה זה בעתיד אחד מן התפקידים היפים והגדולים ביותר של הציונות להוכיח במעשה

דחייה מוחלטת של הרכיב הגזעי בהקשר הלאומי

ובהתנהגות, כי שום דבר אנושי לא נעשה זר לנו, גם אם רוצים אנו להיות חופשיים עד כדי כך, שלא נתכחש לגזע שלנו, האומלל והמבוזה. אנו רוצים להיות נאמנים לעצמנו; אז גם יאמינו לנו יותר, כי אנו יכולים להיות נאמנים לאחרים, הראויים לכך. זאת היא נקודת־ההשקפה הציונית. אם נרכוש ידידים, אל ננסה להיעשות שווים להם, אלא להיות נאמנים להם. זאת, נדמה לי, היא הדרך המכובדת יותר, ובה נרכוש לנו, מקווה אני, ידידים רבים יותר ממה שסבור עוד היום האדון הכומר נאומאן.

[כתבי הרצל, כרך 7 – בפני עם ועולם, א: נאומים ומאמרים ציוניים 1895–1899, "הציונות", השוכנים ואהבת האנושות: הערות-תשובה, 21.7.1899, עמ' 381]

דמוקרטיה מהותית ודמוקרטיה פורמלית

הרצל התבטא לא פעם באשר להתנגדותו ל"דמוקרטיה" במובנה הפורמלי, ובעיקר במובן של דמוקרטיה ישירה - משאלי עם, אספות עם וכדומה:

איך תיראה חוקתנו? לא מונרכית ולא דמוקרטית. אני חסיד גדול של משטרים מונרכיים, באשר הם מגלמים מדיניות יציבה ושמירה על המדינה, המתקשרים עם האינטרס של משפחה בעלת שם שנולדה לשלטון וחונכה לקראתו. ואולם ההיסטוריה שלנו נעצרה לזמן ארוך כל-כך, עד שאין אנו יכולים עוד לשוב ולהתחבר למשטר מסוג זה.

אני נגד הדמוקרטיה, כי היא מגזימה הן בחיוביה והן בשלילות שהיא שוללת ומולידה בכך פטופטי סרק פרלמנטריים ואת הסוג המכוער של פוליטיקאים מקצועיים. כמו כן, אין העמים בימינו בשלים למדינה דמוקרטית וסבורני שלעתיד לבוא יהיו בשלים לכך פחות ופחות. שהרי הדמוקרטיה מביאה בחשבון מראש מידות פשוטות מאוד, ואילו מידותינו נעשות מורכבות יותר ויותר בעקבות התפתחות הכלכלה והתרבות. "המניע של הדמוקרטיה הוא המידות הטובות", אומר מונטסקייה החכם. והיכן תמצאו היום מידות טובות אלה, בפוליטיקה כוונתי. אינני מאמין במידות הטובות שלנו בתחום הפוליטיקה, משום שאין אנו שונים מיתר בני האדם המודרניים ומשום שהחירות עלולה לסחרר בתחילה את ראשינו. משאל-העם הוא בעיני עניין לא־נכון, משום שאין בפוליטיקה בעיות פשוטות שאפשר להשיב עליהן ב"הן" או "לאו" בלבד. יתר על כן, ההמון הוא גרוע מן הפרלמנטים, הוא נענה לכל טירוף והולך שבי אחרי כל צווחן. עיניכם הרואות, השווייצרים, הידועים באהבת החירות שלהם והמתפרנסים עתה מן התיירות, חוקקו את חוקי ההפליה המודרניים הראשונים נגד היהודים. באספות־עם אי־אפשר לנהל לא מדיניות חוץ ולא מדיניות פנים. לא אוכל להסביר לעם אפילו מהו מכס מגן או סחר חופשי, לא כל שכן ענייני מטבע או אמנה בינלאומית, ופחות מכול את העקרונות המחושבים היטב

של חינוך העם, שצריכים לעמוד בראש דאגותינו. פוליטיקה יש לעשות מלמעלה כלפי מטה. בכך אין אנו משעבדים איש, שהרי אנו מאפשרים לכל יהודי מוכשר להתקדם ולעלות. הכול ירצו להתקדם ולעלות. תוכלו לשער אפוא איזו תנופה אדירה כלפי מעלה תתרחש בתוך עמנו. כל יחיד סבור יהיה שהוא לבד נמצא בתנופת עלייה ובעצם הכלל הוא שעולה. ואנו הרי נכוון את העלייה הזאת לאפיקים של עשייה מוסרית לתועלת המדינה ורעיון העם.

על כן אני רואה לנגד עיני "אריסטוקרטיה" בנוסח מונטסקייה. זה גם עונה לרוח השאפתנות של עמנו, שהתנוונה והיתה לרדיפת כבוד אווילית. בעיני רוחי אני רואה כמה מוסדות כמו בוונציה, ואולם נמנע את כל הדברים שהוליכו לשקיעתה של ונציה. נלמד מן השגיאות ההיסטוריות של אחרים, כשם שנלמד מאלו שלנו. שכן אנו עם מודרני, אנו רוצים להיעשות המודרני שבעמים. עמנו, שאנו מגישים לו את הארץ החדשה, אף יקבל ברגשי תודה את החוקה שניתן לו. ובמקום שתופיע התנגדות, נשבור אותה. בכל מקום ננסה לפעול בדרכי נועם, אך בשעת הצורך נשתמש במלוא הכוח.

לא אכנס עתה לפרטים על מוסדות הציבור. האמינו לי, אני בקי בנושא המדינה. לרשותנו יעמוד גם הגוף המייעץ של המומחים למשפט המדינה. לדעת הקהל, ובייחוד בזמן הראשון, נאפשר שדה פעולה רחב, ואולם נגדר אותה בגבולות ברורים. אתם הלוא יכולים לתאר לעצמכם שבהיותי עיתונאי אני ער לחופש ולכבוד של מקצועי. אסור, כמובן, שנרשה ליחידים צריימוח או חורשי־רע להפריע לנו בהקמת המפעל.

[עינין היהודים - ספרי יומן, כרך א, 16.6.1895, עמ' 178-179]

את גישתו של הרצל זו יש לקרוא על רקע המקובל בתקופתו ובמדינות שפעל בהן. במחצית השנייה של המאה התשע עשרה, לאחר שנים שזכות הבחירה הייתה נתונה רק לבעלי רכוש, החלו מדינות מסוימות, למשל צרפת, להעניק זכות בחירה לכל הגברים, בשעה שברוב מדינות אירופה עוד לא הונהגו כלל בחירות. הרצל הציע לעורכי העיתון שלו לתמוך בזכות הבחירה הכללית, ובתוך המוסדות הציוניים שהקים הנהיג כזו. לכן כשהוא אומר שהעמים בימיו אינם בשלים, צריך לקרוא את הדברים על רקע החשש שלו, בעקבות מונטסקייה והליברליזם הקלטי [למשל, ג'ון סטיוארט מיל], שדמוקרטיה עלולה להפוך לשלטון ההמון ועריצותו במקום שתתבסס על שלטון החוק ועל חירויות האזרחים. כלומר, ניתן לקרוא את התנגדותו למשטר של דמוקרטיה פורמלית ישירה כמשקפת את נטייתו לשמור על ערכי הדמוקרטיה המהותית, שברור מכתביו שהוא דגל בה. דבריו להלן מבהירים זאת היטב:

ועתה מלים מעטות בלבד על החוקה. נסיכות עם שליט נבחר. אנו נבחר באדם שקט, צנוע, נבון, שלא יחשוב שהוא ארון עלינו. ממילא נגביל את

כוחו בחוקה די הצורך. שכן אנו עתידים להיות אנשים בני-חורין, ואיש לא יעמוד מעלינו מלבד האל הכל יכול. אכן, רבים מאחינו אף בחלומם אין בכוחם לדמות לעצמם מהו להיות אדם חופשי! לא יקום שלטון העובר בירושה. אין אנו יכולים להיראות מגוחכים בעיני העולם. הדבר עלול להיראות כאילו השלטון נקנה תמורת כסף, כמעין תואר מרקוז מפקפק. כדי למנוע אחת ולעולם לחץ חשאי מצד בעלי השררה, לא יבוא השליט השני מבית רוטשילד ולעולם לא יבוא הבן על מקומו של האב. כל יהודי יוכל להיות השליט שלנו; רק לא זה שהגה את התוכנית הזאת. שאם לא כן יטענו היהודים שהוא עשה את כל זה למען עצמו. ואם יראו את הדברים נכונה, גם השליט הראשון לבית רוטשילד לא יורם גבוה כל-כך בשל כספו.

[עניין היהודים - ספרי יומן, כרך א, 13.6.1895, עמ' 175-176]

דמוקרטיה פורמלית - במוסדות הציוניים ובחזון מדינת ישראל

עם זה, באותו המקום ובמקומות נוספים ביטא הרצל העדפה ויישום של דמוקרטיה לעילא. ואכן, בחזון המדינה שלו הוא שילב מאפיינים דמוקרטיים יסודיים.

בתוך התנועה הציונית הוא הביא לידי מימוש את ההפרדה בין הרשות המחוקקת לרשות המבצעת:

למשימה זו, הפשוטה בעיקרה והמסובכת בכיצועה, יוצרו שני מכשירי-ביצוע: "אגודת-היהודים" ו"החברה היהודית". מה שהכניח "אגודת-היהודים" מדעית ומדינית, מוציאה אל הפועל "החברה היהודית" מעשית.

[מדינת היהודים (מגוממנית): שמאל פרלמן, ירושלים: הספרייה הציונית, תשל"ב), עמ' 22]

אחת הוועדות הגדולות, שעל "האגודה" למנותן, תהיה המועצה של משפטני-המדינה. שומה עליהם להתקין חוקה מודרנית, טובה כלל האפשר. סבורני, חוקה טובה צריך שתהיה בעלת גמישות מתונה.

[מדינת היהודים, עמ' 64]

הרצל ייחס חשיבות גדולה לשיטת הייצוג:

הדבר החשוב ביותר שקרה מבחינה עקרונית, ושאוּלֵי בכלל לא שמו לב אליו, היה כשהנהגתי את שיטת הייצוג, כלומר את האספה הלאומית. הקונגרס הבא יהיה מורכב אפוא רק מצירים נבחרים.

[עניין היהודים - ספרי יומן, כרך א, 3.9.1897, עמ' 484]

הפרדת רשויות

חוקה

דמוקרטיה ייצוגית וחשיבותן של בחירות

הרצל חשב שהשיטה חשובה מהאנשים המבצעים אותה ברגע נתון. כך הוא כותב על הנהלת התנועה הציונית:

כל ההנהלה הוקמה בצורה תקינה ומסודרת, ואף-על-פי שמנהיגי התנועה מסרו בשמחה את כוחותיהם לשירות, שקיבלו עליהם כמשרת-כבוד, לא התעלמו מן האפשרות, שביום מן הימים יזכו אנשים אחרים באמונו של הקונגרס. מתוך התחשבות-מראש באפשרות זו דאגו מראש להקים סדר בלתי-אישי, אם אפשר לומר כך. ממלאי-התפקידים הנוכחיים הקימו איפוא את המינהל וניהלוהו בדיוקנות; לנהל אותו הלאה יהיה על-כל-פנים קל יותר. מסכיב לגרעין המרכזי, שנוצר על-ידי הוועד הפועל במשך השנה שעברה, עשויים להתגבש וגם יתגבשו, מתוך עצמה גדלה-והולכת, הכוחות הנוספים בשנים הבאות.

[כתבי הרצל, כרך 7 - בפני עם ועולם, א: נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1898, 26.8.1898, עמ' 228 (הופיע בראשונה כמאמר ראשי בביטאון התנועה הציונית *Die Welt* ביום פתיחת הקונגרס הציוני השני)]

המוסדות עדיין לא נקבעו בכמה פרטים, אלא במרומז, וזקוקים לשכלולים, אבל הם קיימים. העם היהודי יכול להרחיב אותם, לחזק אותם ולהשתמש בהם, אם ירצה. בכל דבר התאמצנו לכוון אותם בלא זיקה אישית. רק דבר כזה הוא בראייתנו. שום אדם מבינינו אין לומר עליו עוד, שאי-אפשר בלעדיו. אם מישוהו מאתנו ילך לעולמו או יפרוש מן השורות, העניין יוסיף להתקדם הלאה.

[כתבי הרצל, כרך 8 - בפני עם ועולם, ב: נאומים ומאמרים ציוניים 1899-1904 (מגרמנית: י"ה ייבין, חיים איזאק ושמשון מלצר, ירושלים: הספריה הציונית, תשכ"א), נאום הפתיחה בקונגרס הציוני החמישי, 26.12.1901, עמ' 119]

בקונגרס הזה אנו יוצרים בשביל העם היהודי מכשיר, שלא היה לו עד עכשיו, אך הוא הכרח דחוף בשבילו, הכרח-חיים. ענייננו גדול מדי לגבי תאוות הכבוד והשרירות של אנשים יחידים. יש להעלות אותו אל התחום הבלתי-אישי, אם נרצה שיצליח.

[כתבי הרצל, כרך 7 - בפני עם ועולם, א: נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899, נאום הפתיחה בקונגרס הציוני הראשון, 29.8.1897, עמ' 117]

דמוקרטיה מהותית

מפתביו של הרצל עולה כי הוא תמך ללא עוררין בשיטה שמוגדרת היום דמוקרטיה מהותית-ליברלית והאמין בערכים של שוויון, חופש ביטוי, חופש עיתונות וחופש דת. הוא דחה את התפיסה, שיש המצדדים בה אך בימינו, שדמוקרטיה היא שלטון הרוב ותו לו, כלומר מערכת פורמלית של כללים המיושמת באמצעות בחירות כלליות, הצבעות והכרעות רוב. הוא הדגיש בכתביו שעל המדינה שברך לאפשר לפרטים החיים בתחומה חופש מרבי ושמדינה תקינה נבחנת במידה שהיא מאפשרת לקיים בתוכה עיתונות חופשית, חופש ביטוי ושוויון לנשים.

הרצל דגל בשוויון זכויות למיעוט וביחס הוגן ומכבד כלפיו:

כל אדם יהי חופשי ובלתי־מוגבל באמונתו או בכפירתו, כמו בלאומיותו. ואם יקרה שישבו בתוכנו גם בני אמונה אחרת, בני לאום אחר, נעניק להם הגנת כבוד ושוויון־זכויות חוקי.

[מדינת היהודים, עמ' 66]

צוואתי לעם היהודי: התקינו את מדינתכם באופן שהזר ירגיש טוב בתוכם.

[עניין היהודים – ספרי יומן, כרך ב, 26.8.1899, עמ' 131]

כך הוא חזה את יחסה הסובלני והמכבד של מדינת היהודים לזרים בתוכה:

כל אחד חופשי לחיות באמונתו או בכפירתו, כשם שהוא חופשי לחיות בלאומיותו. ואם ברבות הימים יחיו בקרבנו בני אמונות אחרות, בני אומות אחרות, נפרוס עליהם את חסותנו באורח מכובד.

[עניין היהודים – ספרי יומן, כרך א, 15.6.1895, עמ' 180]

מובן מאליו שנתייחס בסובלנות ובכבוד לבעלי אמונות אחרות, נגן על רכושם, על כבודם ועל חירותם באמצעי הכפייה הקשים ביותר. גם בכך נשמר מופת נהדר לכל העולם הישן.

בתחילה הרי יסתייגו מאיתנו. ריחנו באוש.

כשיושלם המהפך בעולם לזכותנו, כבר נשב בטח בארצנו, לא נחשוש עוד מבואם של זרים אל גבולותינו, ונקבל את אורחינו בפתחות אצילה, בחביבות גאה.

[עניין היהודים – ספרי יומן, כרך א, 12.6.1895, עמ' 120]

אני וחברי־לדעה אינם מבדילים בין בני־אדם. אין אנו שואלים לדתו של אדם ולגזעו. יהא נא אדם בלבד – ומצא לנו.

[כתבי הרצל, כרך א – החזון מדינת היהודים (אלטנוילנדר), ספר שני: חיפה 1923 (מגרמנית: שמואל פרלמן ורב קמחי, ירושלים: הספריה הציונית, תש"ך), עמ' 132]

בשכלולים כאלה על הקרקע החדש, שהוא אדמתנו העתיקה, אין מתמצה הדבר, שהוא בשבילי הציונות. אין אני מאמין, כי עם התנ"ך, שהתמיד בקיומו מתוך סבל קשה כל־כך, לא עשה זאת אלא בשביל להביא את אמצעי התחבורה החדשים לביתו. הכרח הוא, שיהיה טעם אחר ותכלית אחרת לייסוריו של העם עשיר־הניסיונות. כיסופים אצל הצדק, אל התעלות אנושית, אלה בוודאי קיימים בנפשנו ואנו חייבים להביא אותם על סיפוקם.

שוויון
למיעוטים,
סובלנות
וכבוד כלפיהם

החתירה לצדק
ולהתעלות
אנושית

אולי אין זאת החברה ההדורה ביותר, אם אדם צועד לקראת מטרתו עם קבצנים ומזיז-רעב ביחד. אבל אני הרי אינני מדבר מעל בימת-ההטפה של סינאגוגה, ועל-כן יורשה נא לי לומר, כי אנו הציונים אין אנו נרתעים מללכת יחד עם קבצנים ומזיז-רעב, אם המטרה היא הצדק. אולי נגלה בהזדמנות זו אפשרות של שיפורים חברתיים וגם נגשים אותם, שתצמח מהם תועלת גם לחלכאים ולקשי-היום של אומות אחרות, ואז רק נהיה ישראליים במלוא מובן המילה.

[כתבי הרצל, כרך 7 - בפני עם ועולם, א: נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899, "המטרה הקרובה - צ'ארטר בשביל ארץ-ישראל", 26.6.1899, עמ' 378]

לאחר שהלורד נתנאל רוטשילד (ראש הענף האנגלי של המשפחה) הביע לפני הרצל את החשש שאין ביכולתו של העם היהודי לכונן מדינה מודרנית ונאורה, כתב לו הרצל במכתב את הדברים האלה:

שהקהילה היהודית שאני מבקש ליסד תהיה בהכרח קטנה, אורתודוקית ולא-נאורה - לכך לא אוכל להסכים. שלוש שנים עברתי על תשובה מקיפה שתיתן מענה לחששות כאלה ודומים להם. היא היתה לספר ושמו אלטנוילד, שיצא לאור בעוד כמה שבועות ואתה תהיה בין הראשונים שיקבלוהו. רק דבר אחד אני מבקש לומר כבר עכשיו. האם היו מייסדי המדינות הגדולות של היום בעלי עוצמה יותר, חכמים יותר, משכילים יותר, עשירים יותר מאתנו, היהודים של היום? רועים וציידים עניים הם שייסדו קהילות, שהיו לימים למדינות. בימינו שלנו כוננו מדינות יוניים, רומנים, סרבים, בולגרים - האם בידנו לא יעלה לעשות זאת?

[עניין היהודים - ספרי יומן, כרך ג, 22.8.1902, עמ' 168]

הרצל תמך בצמצום הגבלות השלטון על הפרט:

לא תוטל חובת הציות על איש אלא בעניינים שהם הכרחיים לקיום המדינה ולקיום הסדר הציבורי. והעניינים ההכרחיים הללו לא יקבע אותם בשרירות-לב אדם אחד או כמה אנשים, לפי הנסיבות, אלא הם יהיו חקוקים בחוקים של ברזל.

[עניין היהודים - ספרי יומן, כרך א, 14.6.1895, עמ' 168]

הרצל היה עיתונאי ותמך בחופש הביטוי והעיתונות:

העיתונות צריכה להיות חופשית, אבל היא צריכה לקיים את כבודה כיוצרת דעת קהל וגם לשמור עליו. כך גם תהיה לנו העיתונות ההגונה ביותר בעולם.

[עניין היהודים - ספרי יומן, כרך א, עמ' 117]

חזון המדינה היהודית כמדינה מודרנית ופלורליסטית

ליברליזם וחירויות הפרט

לעולם לא ייתבע עוד לדין עיתון בגלל עמדה אפוזיציונית, כל עוד לא השתמש באמצעים פסולים.

[עניין היהודים - ספרי יומן, כרך א, 12.6.1895, עמ' 119]

על צמצום חופש הדיבור אין חושב משום־כך שום אדם. להיפך, כל ההשקפות שתובענה בנעימה של בני־אדם משכילים והגונים מן־הראוי שתגענה בקונגרס שלנו לידי ביטוי חופשי. כי עם כל המשותף שברעיון המקשר אותנו, קיימים גם דירוגים וגיוונים שונים, שיש להם זכות קיום שלהם, וזכותם זו אינה צריכה להיפגע. זהו קונגרס של הציונים, של כל הציונים - אבל גם של הציונים בלבד. [...] בהרכבתו של הוועד־הפועל במסגרת החוקית של הבחירות, ודאי שכל הסיעות הדוגלות ברעיון הציוני זכאיות במידה שווה להביע את משאלותיהן והשקפותיהן; ואם יש ביכולתן - גם להשיג ולהגשים אותן.

[כתבי הרצל, כרך 7 - בפני עם ועולם, א: נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899, "הקונגרס", 26.8.1898, עמ' 229-230 (הופיע בראשונה כמאמר ראשי בביטאון התנועה הציונית *Die Welt* ביום פתיחת הקונגרס הציוני השני)]

כתביו של הרצל מעידים כי בעניין זה שאב השראה מדמותו של הפרלמנט הצרפתי; היכל בורבון.

כל שתטיח נגד בית־נבחרים זה, הרי תודה שהוא מקשיב תמיד לכל שמגלה יכולת־דיבור, ואם גם היה זה ציר שנוא או בזוי. מאליו מוכן שקל יותר לשאת נאום גדול בבית־האגודה של הפועלים במו־ל־ליל בפני אנשי מכוונות שתקנים, מאשר בהיכל בורבון בפני חמש מאות מקימי רעש, שזכו למאנדאט בכוח־הדיבור שלהם.

[כתבי הרצל, כרך 6 - היכל בורבון: תמונות הווי מן הפארלאמנט הצרפתי (מגרנית: משה שרף ור' בנימין, תל אביב: הוצאת ספרים מ. ניומן בע"מ, תשכ"א), "היד (תמונות מן הבחירות של שנת 1893)", עמ' 26]

נאסר מחזה אחד. עתה כל פאריס רוצה לראותו. לעולם אין השלטונות לומדים משגיאותיהם של אלה שקדמו להם. עדיין אין הם יודעים כי האיסור הוא שער התהילה. בצרפת ראוי שלא לאסור שום מחזה - פשוט מפני שאי אפשר לאסור. הספר חפשי, העתון חפשי עד יותר, ויש גם בימה חפשית. אי־השלטון ראוי שיאמר לעצמו: אם אין בכוחי למנוע לגמרי את המגונה בעיני, מוטב לי שלא להפריעו כלל.

[כתבי הרצל, כרך 6 - היכל בורבון: תמונות־הווי מן הפארלאמנט הצרפתי, "אויב החוקים", עמ' 154]

שוויון זכויות לנשים

אף כי לא היה זה מובן מאליו באותן שנים - רק בתחילת המאה העשרים הונהגה זכותן של נשים לבחור ולהיבחר, למשל בבריטניה [1918], בארצות הברית [1920] ובשווייץ [רק ב-1944] - המוסדות שבונן הרצל היו שוויוניים:

בחברה החדשה שלנו לנשים יש שוויון זכויות מלא [...] זכות הנשים לבחור ולהיבחר מובנת אצלנו מאליה.

[כתבי הרצל, כרך 1 - החזון מדינת היהודים (אלטנוילנדר), ספר שני: חיפה 1923, עמ' 137]

על גישתו לנשים באופן כללי ועל רגישותו למעמדן החברתי הבלתי שווה באותם ימים ניתן ללמוד מן הקטע הבא, שנכתב מתוך התבוננות בגברים ובנשים בעת חופשה:

מעניין תפקידן של הנשים במשחקים אלה, וניתן להבחין במעמדם של הבריות הללו אם מסתכלים במה שנעשה באשה. אצל הנמוכים ביותר אין האשה אלא מסתכלת בלבד, על פי רוב אלה הם משחקים בכסף. אצל הבינונים ראית האשה לשתף עצמה במשחקים, אבל עוד בתפקידים של שירות; נותנים לה להרגיש, שהיא נסבלת בלבד, מפילים אותה לעיתים קרובות, גם בלא כל כוונה לא־טהורה, ומטילים עליה את התפקידים כפויי־הטובה ביותר. אם משחקים בקפיצת־חמור, משמשות הנשים רק כתישים, שעליהם מדלגים ועוברים; הרי הן נשים הגונות. והיאך הן ממהרות לחזור ולברוח מתחתיהם לאחר שסיים אחרון הקופצים. הגברים רואים דבר זה כמובן מאליו, והנשים המיוזעות מאושרות שמותר היה להן לשמש שפחות של משחק. עדיין אין הן יודעות שגולדו למשול.

[כתבי הרצל, כרך 6 - היכל בורבון: תמונות הווי מן הפארלאמנט הצרפתי, "שכוב עלי־דשא (אינטרמצו)", 29.6.1895, עמ' 134-135]

הרצל מדגיש בכתביו את החשיבות שבשמירה על חופש הדת ועל החופש מדת:

אני חופשי כדעותי והעיקרון יהיה שאיש באמונתו יחיה.

[עניין היהודים - ספרי יומן, כרך א, 26.11.1895, עמ' 263]

במשנתו הציג הרצל קו ברור בסוגיות דת ומדינה; הוא גרס כי יש למדר את הדת ואת אנשי הדת מניהול המדינה כשם שאין לשתף את אנשי הצבא בהנהגתה.

ובכן, שמא תהיה לנו לבסוף תיאוקרטיה? לא! האמונה מלכדת אותנו, המדע עושה אותנו חופשיים. עלי־כן, לא ניתן לאיוויים התיאוקרטיים של מכהני־הדת שלנו לבצבץ כלל. אנו נדע להחזיקם בבת־הכנסת שלהם, כמו שנחזיק את צבא־הקבע שלנו בקסקטינים. צבא וכהונה יכובדו מאוד, כדרוש וכראוי לתפקידיהם היפים. בענייני המדינה, המציינת אותם ביקר, אין להם להתערב, פן יביאו עליה קשיים מבית ומחוץ.

זכויות דתיות וחופש דת

כל אדם יהי חופשי ובלתי־מוגבל באמונתו או בכפירתו, כמו בלאומיותו. ואם יקרה שישבו בתוכנו גם בני אמונה אחרת, בני לאום אחר, נעניק להם הגנת כבוד ושוויון־זכויות חוקי.

[מדינת היהודים, "תיאוקרטיה", עמ' 65-66]

הרצל הקפיד להדגיש עד כמה חשוב שהיהודים ישמרו על המקומות הקדושים לבני כל הדתות:

למקומות הקדושים של הנצרות אפשר יהיה למצוא צורה של אקסטרטוריאליות לפי המשפט הבינלאומי. אנחנו נוהוה משמר־כבוד סביב למקומות הקדושים, ובקיומנו נערוב בעד מילוי חובה זו.

[מדינת היהודים, עמ' 24]

שום אדם אין נשקפת סכנה לזכויותיו או לרגשותיו הדתיים מצד הרעיון שלנו [שהתפייסות נכספת־מזמן נושבת ממנו]. אנו מבינים ומכבדים את רגש יראת־הכבוד שרוחשים בני כל הדתות לאדמה זו, שממנה הלא צמחה גם האמונה של אבותינו. זוהי המולדת של אידיאות, שאינן נחלת עם אחד ולא נחלת דת אחת בלבד. ככל שבני־האדם מתעלים יותר ברמת תרבותם, יותר ברורות הם מכירים את המשותף באידיאות האלה. וכך גם היתה העיר המציאותית ירושלים, עם חומותיה כבדות־הגורל, לעיר סמלית, שהיא קדושה לכל אנשי התרבות.

[כתבי הרצל, כרך 7 - בפני עם ועולם א, נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899, "דבר אל הקיסר הגרמני בירושלים", 2.11.1898, עמ' 274-275]

גם חשוב היה בעיניו פיתוח הארץ לטובת בני הדתות האחרות.

ומה יהיה עליהם על תושביה הנוכחים של ארץ־ישראל, המושלמים והנוצרים? [...] הללו יהיו לדעתנו הנשכרים ביותר, משום שיקבלו עבודה, תחבורה ותרבות בארצם הענייה והצחיחה.

[כתבי הרצל, כרך 7 - בפני עם ועולם א, נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899, "לארוא־בוליא על האנטישמיות", 9.7.1897, עמ' 93]

אליבא דהרצל, מדינה מפותחת היא חסרת ערך אם אין מתקיימות בה סובלנות וזכויות אדם.

הרינו אומר לכם, כי תחזיקו אף אתם בכל היסודות האלה שעשו אותנו לעם גדול: חופש־הדעות, רוח הסובלנות ואהבת־הזולת. רק אז ציון לציון תהיה!

[כתבי הרצל, כרך 1 - החזון מדינת היהודים (אלטנולנד), ספר שלישי: הארץ הפורחת, עמ' 181]

המשמעות הערכית של הציונות

לכל מטעיעכם אלה אין ערך, והם יבלו ויכמשו אם לא יפרחו בתוכם אהבת
הבריות, נדיבות-הלב וחופש-הדעות! אלה עליכם לטפח ולרבות.

[כתבי הרצל, כרך 1 - החזון מדינת היהודים (אלטנוילנד), ספר שלישי: הארץ הפורחת, עמ' 189]

הרצל השכיל להבין שלפעמים מתקיים פער בין הזכויות כפי שהן עלי ספר לבין
הזכויות כפי שהן מתממשות במציאות. הוא האמין שאין להסתפק בזכויות במובן
הפורמלי. וכך הוא תיאר את מצבם של היהודים בזמנו:

שוויון הזכויות עדיין הוא כתוב בספר החוקים, אבל הוא בטל ומבוטל הלכה
למעשה.

[עניין היהודים, כרך א, 8.6.1895, עמ' 87]

חופש ושוויון אינם עניינים פורמליים, והשגתם מתרחשת בתהליך ארוך. כך,
במעבר משעבוד לחירות נדרשת הסתגלות למצב החדש, וזו אינה מתחוללת
בן לילה.

והנה טעו הליברלים הדוקטרינריים בהאמינם שאפשר להעניק שוויון
לאנשים באמצעות צו ברשומות הממלכה. כשיצאנו מן הגטו ונשארו
אותם יהודי הגטו כמקודם. צריך היה לתת בידינו זמן להתרגל אל החירות.
ואולם האוכלוסייה הסובבת אותנו אין בה נדיבות כזאת או סבלנות. היא
רואה רק את התכונות הרעות הבולטות של המשולחים לחופשי ואינה
תופסת שהמשוחררים הללו נשאו עונש על לא-עוון.

[עניין היהודים - ספרי יומן, כרך א, הימים הראשונים של חודש יוני 1895, עמ' 59-60]

וכן:

דחפו אותנו לכל מיני עיסקים מגונים, החזיקו אותנו בגטו, ואנו התנונו שם
בהתחככות זה עם זה, וכשלתע הוציאו אותנו לחופשי, ציפו מאתנו שנהיה
אמונים מיד על הרגלי החירות.

[עניין היהודים - ספרי יומן, כרך א, הימים הראשונים של חודש יוני 1895, עמ' 67]

סיכום

אנו מקווים שדברים מכוננים אלו של הרצל יהפכו נחלתו של כלל הציבור בישראל
ויהיו נר לרגליהם של נבחריו ומנהיגיו.

הרצל לא הסתפק בהקמת מדינה ליהודים, אלא אף הציב לה יעד ערכי:

קראתי פעם לציונות אידיאל אין-סופי. ואני מאמין באמת כי גם לאחר
השגת ארצנו, ארץ ישראל, לא תחדל מלהיות אידיאל. כי בציונות כפי שאני

מבין אותה, כלולה לא רק השאיפה אל ככרת ארץ מובטחת כחוק בשביל עמנו האומלל, אלא גם השאיפה לשלימות מוסרית ורוחנית.

[כתבי הרצל – בפני עם ועולם, ב: נאומים ומאמרים ציוניים 1899–1904, "תקוותנו", מרץ 1904, עמ' 285]

הדברים שהבאנו בחיבור זה מכתביו של הרצל ממחישים כי בניגוד לגישה הרווחת בישראל כיום, השקפה לאומית מתיישבת היטב עם אמונה בדמוקרטיה מהותית ובזכויות אדם. יתרה מזו, המסקנה הנגזרת מהדברים היא שהדמוקרטיה הליברלית היא אחד מיסודותיו של המפעל הציוני ורכיב מרכזי במשנתו של בנימין זאב הרצל, חוזה מדינת היהודים.

דברים אלו יפים היום כפי שהיו בשעתם. אכן, הציונות לא סיימה את תפקידה ההיסטורי, וגם כעת עלינו לשאול את עצמנו – האם מה שנעשה היום במדינתנו אכן מקדם אותנו אל עבר השלמות המוסרית והרוחנית?

דפנה סתרן הייתה עוזרת מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה בתכנית להגנה על ערכים דמוקרטיים.

ערן מזרחי הוא עוזר מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה בתכנית להגנה על ערכים דמוקרטיים.

ראש התכנית להגנה על ערכים דמוקרטיים: **ד"ר עמיר פוקס**.
התכנית היא חלק מהמרכז לערכים ולמוסדות דמוקרטיים, בראשות **פרופ' מרדכי קרמיצר** ובניהולה של **ד"ר תהילה שוורץ אלטשולר**.

התצלום על העטיפה: תמונה מס' phzpr/1254181, הארכיון הציוני המרכזי

עיצוב הסדרה: סטפני ורותי עיצוב
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ו
נדפס בישראל, 2017

המכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר)
רח' פינסקר 4, ירושלים
טל': 02-5300888; פקס: 02-5300867
info@idi.org.il www.idi.org.il

המכון הישראלי
לדמוקרטיה